

H. BAHADIR TÜRK • Muktedir

H. BAHADIR TÜRK 1979'da Adana'da doğdu. 2001 yılında Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü'nde lisans, ODTÜ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi anabilim dalında yüksek lisans, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi anabilim dalında doktora öğrenimi gördü. *Birlikim, Toplum ve Bilim* başta olmak üzere çeşitli dergi ve derlemelerde yayımlanmış yazıları bulunmaktadır. Çankaya Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde öğretim üyesidir. İletişim'den yayımlanmış kitapları: *Şirket ve Parti - Genç Parti ve "Yeni Siyaset"* (2008), *Çoban ve Kral - Siyasetnamelerde İdeal Yönetici İmgesi* (2012), *Hayali Kahramanlar Hakiki Erkekler* (2013).

İletişim Yayınları 1998 • Bugünün Kitapları 162

ISBN-13: 978-975-05-1538-5

© 2014 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2014, İstanbul

EDITÖR Tanıl Bora

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Nom de plume

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

DİZİN Birhan Koçak

BASKI ve CILT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

H. BAHADIR TÜRK

Muktedir

Türk Sağ Geleneği ve
Recep Tayyip Erdoğan

İÇİNDEKİLER

Giriş	9
--------------------	---

BİRİNCİ KISIM

ERDOĞAN'A GİDEN YOL	23
----------------------------------	----

BİRİNCİ BÖLÜM

Adnan Menderes	27
“Hürriyet ve Nizam”: Menderes’in demokrasi algısı.....	31
“Hizmetinizdeyiz”: Medeniyet ve kalkınma rüyası.....	39
“Teksaslı’lar ve Türkler”: Popülist motifler.....	47
“Şer odakları”: CHP, basın, üniversiteler.....	53

İKİNCİ BÖLÜM

Süleyman Demirel	71
“Ben sizin içinizden çıktım”: Demirel’in popülizmi.....	74
“Medeniyet kavgası”: Medeniyet, kalkınma, pragmatizm.....	82
“Siyasi hasımlar”: Demirel’in söyleminde düşman.....	94
“Millet ve iradesi”: Demokrasi tasavvuru.....	102
“Cumhurbaşkanı Demirel”: Devletin sesi.....	110

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Turgut Özal	123
“Dobra dobra, açık seçik”: Popülizm ve pragmatizm.....	128
“Bilgisayar, telefon, mikrodalga fırın”:	
Kalkınma ve medeniyet anlayışı.....	140
“Güç odakları”: Özal’ın rakipleri.....	147
“İşimize gelirse...”: Demokrasi ve özgürlükler.....	152

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Necmettin Erbakan	161
“Milli Görüş’ün kodları”: Adil düzen için siyaset.....	164
“Büyük bir medeniyetin evlatları”: Erbakan’ın	
medeniyet tahayyülü ve kalkınma anlayışı.....	170
“Siyonistler ve taklitçiler”: Düşman kompozisyonu.....	183
“Milletin ahlak ve maneviyatı”: Popülist ajitasyon.....	189
“Eski öğrenciler”: AKP ve Erdoğan.....	197

İKİNCİ KISIM

R. TAYYİP ERDOĞAN’I ANLAMAK	209
--	-----

BEŞİNCİ BÖLÜM

Erdoğan’ın Siyaset Algısı	211
Hizmet siyaseti.....	213
Milli irade fetişizmi ve demokrasi.....	227
Savaş olarak siyaset: Mühraklar, çapulcular, virüsler.....	239
<i>CHP ve diğer rakipler</i>	242
<i>Gezi Parkı ve çapulcular</i>	250
<i>17 Aralık Operasyonu ve cemaat</i>	262

ALTINCI BÖLÜM

Erdoğan’da Türk Sağının Üç Hali	295
“Laf milliyetçiliği değil, hizmet milliyetçiliği”: Milliyetçilik.....	298
“Kızılı erkekli...”: Muhafazakârlık.....	310
“Esmâ’nın hayaleti”: İslamcılık.....	329

YEDİNCİ BÖLÜM

Erdoğan'ın Söyleminde Eril Kodlar	343
“Simit satardım...”: Eril bir başarı öyküsü olarak Erdoğan.....	353
“Sahici... Ve çok asabi”: Kasımpaşalılık.....	358
“Ulan hepiniz oradaydınız be”: Eril üslup.....	367

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Erdoğan Kültü	383
“Başkanın bütün adamları”: Kanaat teknisyenleri ve Erdoğan.....	384
“Aşk adamı, âşık olunan adam”: AKP medyasında Erdoğan.....	394
“Büyük usta”: Takım kaptanı olarak Erdoğan.....	422
Sonuç	429
<i>KAYNAKÇA</i>	439
<i>DİZİN</i>	473

Giriş

“Oturmuş gökyüzünde konuşuyor krallar...”

– Erkin Koray, *Krallar* (1974)¹

“Beraber yürüdük biz bu yollarda...”

– R. Tayyip Erdoğan, Herhangi Bir Konuşması'ndan

30 Mart 2014 yerel seçimlerine yaklaşılırken AKP'nin seçim şarkılarından biri Arslanbek Sultanbekov'un Dombra'sıydı.² Muhafazakâr eğilimleriyle bilinen şarkıcı Uğur Işılak'ın davudî sesinden söylediği şarkıya yeni sözler yazılmıştı ve bu haliyle şarkı Recep Tayyip Erdoğan'ın lider olarak sahip olduğu üs-

1 Söz: Nihat Örerel/Erkin Koray, Müzik: Erkin Koray, *Krallar/Dost Acı Söyler* (45'lik), Doğan Plakçılık, 1974.

2 CNN Turk'te canlı olarak yayımlanan Günlük programına katılan Sultanbekov 1997'de yaptığı, sözü ve müziği kendisine ait olan şarkının AKP tarafından kendisinden izin alınmadan kullanıldığını açıkladı ve şarkının siyasi herhangi bir oluşum tarafından kullanılmasına karşı olduğunu belirtti. Şarkıyı seslendiren Uğur Işılak ise sözlerin Sultanbekov'a ait olduğunu bilmekle beraber şarkının müziğinin anonim olduğunu sandıklarını, zaten kendilerine AKP'nin şarkıyı yaptırdığı ajansın da bu yönde bilgi verdiğini söyledi. Bkz. “AKP'nin Seçim Şarkısı Dombra İzinsiz Mi Kullanıldı?”, http://www.radikal.com.tr/turkiye/akpnin_secim_sarkisi_dombra_izinsiz_mi_kullanildi-1177927, 21 Şubat 2014. Sultanbekov, bu programdaki açıklamalarından bir süre sonra, 23 Mart 2014'te, AKP İstanbul Mitingi'nde R. Tayyip Erdoğan'la birlikte halkı selamladı.

tün hasletleri anlatan, ona ithaf edilmiş bir güzellemeye dönüştürülmüştü. “Recep Tayyip Erdoğan-Dombra” adı verilen şarkının sözleri şöyleydi:

*Ezilenlerin gür sesidir o
Suskun dünyanın hür sesidir o
Göründüğü gibi olan
Gücünü milletten alan
Recep Tayyip Erdoğan*

*Halkın adamı Hakk'ın âşığı
O milyonların umut ışığı
Mazlumlara sırdaş olan
Gariplere yoldaş olan
Recep Tayyip Erdoğan*

*Oldu her zaman sözünün eri
Çıktığı yoldan dönmedi geri
Kararlıdır davasında
Anaların duasında
Recep Tayyip Erdoğan*

*Sözü dosdoğru yoktur riyası
Zalimlerin korkulu rüyası
İnanıldığı yolda gider
Yıllardır beklenen lider
Recep Tayyip Erdoğan*

30 Mart yerel seçimlerine yönelik AKP kampanyasında kullanılan şarkılardan birinin Recep Tayyip Erdoğan'ı neredeyse bir kumandan olarak resmeden ve bir tür cenk türküsü olarak kabul edilebilecek bir şarkı olmasında aslında şaşılacak bir şey yok. Erdoğan, 30 Mart seçimlerine iki büyük travmatik deneyimin gölgesinde girdi: Gezi Parkı Direnişi ve 17 Aralık Operasyonu. “İktidar ama muktedir değil”li yılların tam da geride kaldığının düşünüldüğü bir anda patlak veren bu iki olayda da Erdoğan aynı karanlığın suretini gördü: Millet iradesine kastetmek isteyen ve bir kısım medyadan üniversitelere, TÜ-

SIAD'dan CHP'ye, MHP'den Cemaat'e, dış mihraklardan faiz lobisine uzanan büyük ve korkunç bir düşman koalisyonu. Erdoğan, uzunca bir süredir bizatihi kendi varlığını ve partisnin mevcudiyetini millet iradesinin şüphe götürmez bir tezahürü saydığı için bu tehlikeli kötülük ittifakının hedefinde kendisinin ve partisnin olduğunu da açıkça söylemekten geri durmadı tabii.

30 Mart seçimlerine savaş atmosferinde girildi. Artık müesses nizama tasfiye etmiş ve mutlak anlamıyla muktedir olmuş Erdoğan'ın önündeki son büyük düşman olarak Cemaat vardı. Evveliyatı bir yana, bardağı taşıran damla olarak dershanelerin kapatılmasıyla patlak veren AKP-Cemaat savaşı hem Cemaat'in hem AKP'nin aslında ne olduğuna dair fikir veren ya da zaten bu yöndeki kanaatleri pekiştiren karşılıklı operasyonlar, dökülüp saçılan ses kayıtları, sağdan soldan patlak veren "şok görüntü"ler ve karşılıklı dua/beddua atışmalarıyla Türkiye'deki siyasal sistemin ve hukukun işleyişinin bağlı olduğu düşünülen tüm kavramlarının aslında içeriği boş ders kitabı cümleleri olduğunu gösterdi. Bu süreçte Cemaat; Erdoğan'ı, onun çalışma arkadaşlarını ve medyadaki savunucularını olabilecek her şekilde ve olabilecek en sert tonda eleştirirken, Erdoğan da çok basitçe ifade etmek gerekirse kendisinden görmediği herkesi düşman ilan etti.

30 Mart 2014 yerel seçimleri yaklaşırken Erdoğan, bu seçimleri diğer seçimlerden ayıran bir özellik olarak, artan düşman tehdidine işaret ediyor ve şunları söylüyordu: "Bütün gelişmeler şunu gösteriyor; bu seçimde AK Parti'nin oyunu nasıl aşağı çekebiliriz? Bütün gayretler buna yönelik. Tüm halkıma sesleniyorum. Sizler bu seçimde öyle bir gayretin içinde olacaksınız ki, öyle bir çalışma, öyle bir performans ortaya koyacaksınız ki Allah'ın izniyle AK Parti'nin 30 Mart seçimlerinden de çok daha farklı şekilde güçlenerek çıktığını ispat etmiş olacaksınız."³ Bu çerçevede Erdoğan için 30 Mart seçimleri "Türkiye düşmanlarının ve onların maşalarının kaybedece-

3 R. Tayyip Erdoğan, "Bu Seçimin Ayrı Bir Özelliği Var", <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/bosnadaki-olaylari-kaygi-ile-izliyoruz/59397>, 11 Şubat 2014.

ği, Türkiye'nin, 77 milyon aziz milletin kazanacağı tarih"⁴ olarak öne çıkıyordu.

30 Mart yerel seçimleri, Gezi Parkı Direnişi ve 17 Aralık Operasyonu'nun seçmen nezdinde ne türden bir etki yarattığını gösterecek bir seçim olarak gözüküyordu. Erdoğan, 17 Aralık sürecinden itibaren bu seçim sonuçlarının bir "cevap" niteliğinde olacağını vurguluyor, düşman kategorisini bu ekseninde genişletiyordu. 15 Şubat 2014'te yaptığı bir konuşmada o tarih itibariyle kendisinin, AKP'nin, dolayısıyla "milli irade"nin karşısında yer alan düşman ittifakını "CHP, MHP, bütün marjinal örgütler, artı paralel yapı" şeklinde formüle ediyor ve bu ittifaka karşı "30 Mart'ın, bu kirli tuzağın bozulacağı tarih, millet iradesinin tekrar kükrelediği bir tarih, tüm engellerin kaldırıldığı, Türkiye'nin 2023 hedefleri önünde tüm engelleri temizlediği bir tarih olacağı"nı⁵ ilan ediyordu.

* * *

AKP, Recep Tayyip Erdoğan'ın genel başkanlığında 14 Ağustos 2001'de kuruldu. Partinin lideri ve kilit kadroları Milli Görüş hareketi içinden geliyordu. 14 Mayıs 2000'deki Fazilet Partisi Kongresi'nde Erbakan'ın adayını Recai Kutun'a karşı adaylığını koyan Abdullah Gül'ün temsil ettiği yenilikçi kanadın⁶ siyaset sahnesindeki yolculuğunun nihai mecrası AKP olmuştu. R. Tayyip Erdoğan'ın genel başkanlığındaki AKP, 3 Kasım 2002'de girilen seçimlerden galip çıkıyor, tek başına hükümet

4 R. Tayyip Erdoğan, "Kardeşlerim Bu Oyunu, İhaneti Görecek", <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/kardeslerim-bu-oyunu-ihaneti-gorecek/59405>, 11 Şubat 2014.

5 R. Tayyip Erdoğan, "Samimi Kardeşlerimin Bunlarla İşi Olmaz", <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/samimi-kardeslerimin-bunlarla-isi-olmaz/59539>, 15 Şubat 2014.

6 Bu kongredeki Gül-Kutan mücadelesinin aslında bir Erdoğan-Erbakan mücadelesi olarak görülmesi gerektiğini de belirtelim. Bu noktaya işaret eden Koçak, Erdoğan'ın "belediye başkanlığı döneminden itibaren oluşturulmaya başlanan 'kardemizi', popülaritesi, özellikle de tabanda çok sevilmesi gibi nedenlerle" ve "taban demokrasisi" gibi söylemleriyle yenilikçi kanat için "Erbakan'la mücadeleye girişebilecek bir figür olarak Yenilikçilerin liderliği konumuna en çok 'yakışan' kişi olduğu"ndan bahseder. Bkz. Kıvanç Koçak, "Kasımpaşalı Haylaz: Merkez Sağda Yeni Umut", *Birikim*, sayı 147, Temmuz 2001, s. 56.

kuracak çoğunluğu elde ediyor, ancak partinin genel başkanı siyasi yaşağı sebebiyle –Türk siyasetinde daha önce görülmemiş bir şekilde– seçimleri kazanmasına rağmen Başbakan olmuyordu. 2003 yılında yapılan yasal düzenleme, Siirt’te yenilenen seçimler ve Abdullah Gül’ün başbakanlığındaki hükümetin istifası ile 14 Mart 2003’te Erdoğan, 59. Cumhuriyet hükümetinin başbakanı oldu.

Bu tarihten itibaren partisi liderliğinde girdiği her seçimden zaferle çıkmayı bildi. 3 Kasım 2002 genel seçimlerindeki % 34.3’lük oy oranını 22 Temmuz 2007 genel seçimlerinde % 46.6’ya, 12 Haziran 2011 genel seçimlerinde ise % 49.8’e taşıdı. 2004’teki yerel seçimlerde –il genel meclisi üyeleri özelinde– % 41.7, 2009’daki yerel seçimlerde % 38.4 oy oranına ulaştı. 2007’deki cumhurbaşkanının halk oyuyla seçilmesini öngören anayasa değişikliği özelindeki referandumdaki % 68.9’luk “evet” ile 2010’daki 12 Eylül darbecilerinin yargılanmasının önünü açan, askeri yargının görev alanını daraltan, HSYK’nın yapısını değiştiren, vatandaşlara Anayasa Mahkemesi’ne bireysel başvuru hakkı veren bazı temel düzenlemeleri içeren anayasa değişikliği referandumundaki % 57.9’luk “evet” oylarını da bu tabloya eklediğimizde manzara açık bir biçimde karşımızda: Erdoğan, 2002’den bugüne hiç kaybetmedi.⁷

Erdoğan, 3 Kasım 2002 genel seçimlerinden bu yana girdiği tüm genel ve yerel seçimleri kazanan ve Türk siyasal yaşamı içinde şimdiden kendine tarihi önemde bir kişilik olarak haklı bir yer bulmuş bir lider. Ustasının yetenekli çırağı, vakti geldiğinde hocasına duyduğu sadakati bir kenara koymaktan çekinmeyen asi bir talebe. 1976’da Milli Selamet Partisi İstanbul İl Gençlik Kolları Başkanı olduğunda henüz 22 yaşında, 1985’te Refah Partisi İstanbul İl Başkanı ve MKYK üyesi olduğunda 31

7 Sonuçlarla ilgili genel istatistikler için bkz. http://rapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?secimdb2=&report=tablo1.RDF&p_il=0&p_s1=1&p_s2=2&p_s3=3&p_s4=4&p_s5=5&p_s6=6&p_s7=7&p_s8=8&p_s9=9&p_s10=10&p_s11=11&p_s12=12&p_kod=2&desformat=html&ENVID=secimEnv ve http://global.tbmm.gov.tr/docs/secim_sonuculari/secim3_tr.pdf . Yerel seçim sonuçları için bkz. http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?alt_id=1090. Halk oylaması sonuçları için ise bkz. http://rapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?secimdb2=&report=halk_tablo1.RDF&p_il=0&p_kod=2&desformat=html&ENVID=secimEnv

yaşında, 1994'te İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı olduğunda 40 yaşında olan bir siyaset zanaatkârı. Futbol oynadığı dönemlerde arkadaşlarının taktığı ismiyle İmam Beckenbauer. Yakın arkadaş ve çalışma çevresinin bir zamanlar hitap ettiği şekliyle Reis. AKP'lilerin "Büyük Usta"sı. Kendi ifadesiyle, "Kasımpaşalı", "zenci bir kardeşimiz", "içimizden biri", "bir fakir Erdoğan". Muktedir...

Erdoğan, ülkeyi dönüştüren politikalarıyla ve tartışmalı kişiliğiyle Türk siyasal tarihinin en önemli ve etkili liderlerinden biri oldu. 2002'den günümüze uzanan çizgide attığı her adımı iktidar alanı içinden attı. Ama bu bizi yanıltmasın. Erdoğan'ın siyasi yolculuğu hiç de kolay değildi. 2008'de partisi bir kapatılma tehlikesi atlattı örneğin. AKP kapatılmaktan kurtuldu ve fakat partinin hazineden aldığı yardımda ½ oranında kesintiye gidilmesi karara bağlandı.

Tüm bu süreçte Milli Görüş hareketinin bazı temel değerlerini, Menderes-Demirel-Özal çizgisinden mühlhem bir pragmatizmle eklemleyip o geleneği ve liderleri de –zaman zaman– aşarak kendine özgü bir terkip oluşturdu. Bir dereceye kadar 1990'lı yılların travmatik siyasal yaşamının bir ürünü sayılabilecek partisiyle, Tansu Çiller ya da Mesut Yılmaz gibi siyasetçilerin hiçbir zaman yaratamadıkları bir sahicilik halesi yaratmayı başardı seçmenin nezdinde.

Erdoğan, bu kubbeye kalıcı bir iz bırakma tutkusunu belki de en fazla hisseden ve hissettiren lider. Yol yapma, binalara, tesislere hayat verme, köklü reformlar gerçekleştirme isteğinin altında biraz da kendi dönemine damgasını vurma arzusu var. Sadece zamansal olarak değil, hakikaten, yapısal olarak da bir Erdoğan dönemi söz konusu. Erdoğan her seçimden zafere çıkarken bir sonraki adımı için ihtiyaç duyduğu enerjiyi sandıktan devşiriyor. Daha cesur ve daha güçlü olurken aslında küçük küçük adımlarla bir zamanlar karanlık yüzüyle tanıştığı şeye dönüşüyor, devletleşiyor, devlet gibi düşünmeye başlıyor. Erdoğan'ın ya da AKP'nin otoriterleşmesinden başka bir şey bu, daha derin bir şey. Kızıl elması, milli irade. Hep onu adres gösteriyor, seçim sandıklarını işaret ediyor. Yine de seçim

sandığımla da aşan başka bir şeyler bulduğunu anlıyorsunuz milli irade dediği şeyde.

* * *

17 Aralık Operasyonu ile birlikte topyekûn bir savaşa dönüşen AKP-Cemaat geriliminin damga vurduğu 30 Mart yerel seçimleri atmosferinde yaşanan pek çok tartışmalı olaydan biri de 17 Aralık Operasyonu kapsamında tutuklanan Reza Zarrab ve iki bakan çocuğunun serbest bırakılması oldu. Erdoğan hadiseye dair şunları söyledi: “Hak yerini buldu.”⁸ Bu açıklama hareketinin/partisinin temel değerlerinden biri olarak adaleti gören bir lider için oldukça düşündürücü. Erdoğan’ın adaleti; Roboski’de hayatını kaybeden insanların, Eskişehir’de dövülerek öldürülen Ali İsmail Korkmaz’ın, görüldüğünden de derin bir suikaste kurban giden Hrant Dink’in katledilmesinin gerçek faillerinin yakalanmasında değil de Zarrab ve bakan çocuklarının tahliyesinde bulmasında taraftarlarını bile düşündürecek bir şeyler olmalı.

Belki buradan hareketle çalışmanın giriş bölümünde Erdoğan’ın partisine de adını veren adalet kavramına dair birkaç şey söylemek gerekebilir. Zira adalet düşüncesi, Erdoğan’ın hem söylemsel dünyasının hem de partisinin/hareketinin temel aldığı değerlerin merkezinde yer alır. Partinin ismindeki haliyle adalet; ekonomik krizler, gelir dağılımındaki uçurum ve yolsuzluklarla yaşamaya mahkûm edilmiş, haklar ve özgürlükler düzleminde farklı muamelelere tabi tutulmuş yurttaşların iktidardan nihai beklentisinin karşılık bulacağına yönelik bir vattir. Erdoğan, hemen her konuşmasında adalet vurgusu yapar. Politik programının temel saiklerini, adaletsizlikleri gidermek ve gerçek anlamıyla adaleti tesis etmek olarak sunar.

Erdoğan, söylemsel düzlemde, çok kabaca çizdiğim bu düşünsel çerçeveye sıkı sıkıya bağlıdır. Temel talebini dile getirirken nettir: “Biz adalet istiyoruz değerli arkadaşlarım. Gad-

8 “Erdoğan’dan Tahliye Yorumu: Adalet Yerini Buldu”, http://www.radikal.com.tr/politika/erdogandan_tahliye_yorumu_adalet_yerini_buldu-1178959, 28 Şubat 2014.

re uğramış insanlar, zulme maruz kalmış milletler, yoksulluğa itilmiş topluluklar, masum siviller ve çocuklar için adalet istiyoruz.”⁹ Adalet ilkesini takip etmekte kararlıdır: “Adalet mülkün temeli olduğu gibi kardeşliğin, dostluğun, barışın, huzurun da teminatıdır.”¹⁰ Adalet, onun gözünde, siyasal-sosyal-ekonomik tüm sorunlara, sıkıntılara, hastalıklara bulunacak temel çözümler, asli devadır: “Bir ülkenin adalet terazisindeki dengesi sağlanmadıkça, ekonomik, siyasi ve sosyal yaraları sarılamaz”¹¹ der ve adaleti bir vicdan meselesi olarak görür: “Adalet derken, tek bir vicdanın bile sızlamadığı bir hakkaniyet ölçüsünü kastediyoruz.”¹² Sınıflar arasındaki zıtlığı silen bir kudretli simyadır onun için adalet. Yöneticinin asli hedefi ve icraatının kalbidir: “Hem işçinin hem işverenin, hem çiftçinin hem sanayicinin, hem üreticinin hem tüketicinin, hem esnafın hem memurun destekçisi olmakla, imtiyaz değil, adalet üretmekle gurur duyduk, gurur duyuyoruz.”¹³ Vaziyet o Goya tablosundaki gibi açıktır onun için. Adaletin uykusunun, zulmün canavarını yaratacağını bilir: “Adaletin olmadığı yerde zulüm vardır.” Onun adaletle yüklediği bu anlamın herkes tarafından paylaşılmasını ister: “Dünyanın başındaki felaketlerin tamamının adaletsizlikten olduğunu görmüyor musunuz?”¹⁴

Kişisel politik kariyerinde de hukuki anlamıyla adaletin eksikliğini ağır biçimde tecrübe etmiştir. İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı olduğu dönemde, tam olarak 12 Aralık 1997’de, Siirt’te yaptığı konuşmasında okuduğu şiirden dolayı “hal-ki din ve ırk farklılığı gözeterek açıkça kin ve düşmanlığa tahrik etmek” suçunu işlediği iddiasıyla hakkında dava açılır. 10 ay hapis ve 716.666.666 TL ağır para cezasıyla cezalandırılmasına karar verilir. Kararla ilgili yaptığı basın açıklamasında da kendisine yapılan haksızlığa atıfta bulunur ve adalet ilkesi-

9 R. Tayyip Erdoğan, 16 Ekim 2010, s. 13.

10 R. Tayyip Erdoğan, 25 Mart 2007, s. 15.

11 R. Tayyip Erdoğan, 25 Mart 2007, s. 15.

12 R. Tayyip Erdoğan, 25 Kasım 2007, s. 15.

13 R. Tayyip Erdoğan, 1 Aralık 2009, s. 14.

14 R. Tayyip Erdoğan, 17 Ağustos 2011, s. 12.

nin altını çizer: “Aziz vatan topraklarının her karışında adalet istiyoruz.”¹⁵

1989’da Refah Partisi Beyoğlu Belediye başkan adayı olarak yerel seçimlere girdiğinde seçimden zaferle çıktığına inanmıştır, ancak İlçe Seçim Kurulu’nun kararıyla seçimi kaybettiğini öğrenir. Avukatı Zeyd Aslan’ın ifadesiyle “310 seçmenin oy kullandığı bir sandıktan SHP’ye 522 oy çıkmıştır.” İtirazlarını ciddiye almayan seçim kurulu başkanı olan hâkime “Siz sarhoşsunuz” der ve hakkında hakaret davası açılır, bir hafta Bayrampaşa Cezaevi’nde kaldıktan sonra çıkarıldığı ilk duruşmada tahliye edilir.¹⁶ 1991 Genel Seçimleri’nde ise İstanbul 6. bölge 1. sıradan Refah Partisi milletvekili adayı olmuş ve kazanmıştır. Ancak kendi partisinin aynı bölgedeki 2. sıra adayı Mustafa Baş, aldığı tercihli oyları öne sürüp seçim sonucuna itiraz eder ve sonuçta Erdoğan’ın mazbatasını iptal edilir. Partisi kendisini desteklememiş, yarı yolda bırakmıştır.

Adaletin, Erdoğan’ın politik kariyerindeki sorunsallaşmış görünümünü ve bir ilke olarak onun dünya görüşü ve siyasal tasavvuru içindeki yerine değinmek Erdoğan’ı anlamak için önemli. Öncelikle bir ilke ve değer olarak adaletin, Erdoğan’ın ve AKP’nin söylemsel dünyasında bir dizi istisnaya uygulandığını da söylemek gerek tabii. Erdoğan’ın söyleminde adalet; bazen toplumsal kesimler tarafından talep edilen bir şey olduğu zaman bir bozgunculuk alarmını verilmesine vesile olurken, iktidar tarafından sağlanan/uygulanana/hayata geçirilen bir şey olduğunda iktidarın bir başka kıymetli açılımı yahut başarısı olarak sunulur. Eğer adalet ilkesi uyarınca parasız eğitim isterse-niz bu hoş karşılanmayabilir ama Başbakan harçların kaldırılmasına karar verip sosyal devlet hassasiyetleriyle hareket ederse bunu alkışlamak zorundasınız. Söylemsel düzlemdeki adalet vurgusu Türk sağına özgü, Erdoğan’ın ve AKP’nin de siyasal karakteristiğinin de bir parçası olan, güçlü bir pragmatizm temayülü ile şekillenir. Hangi sorunun adaletsizlik örneği olarak

15 Hüseyin Besli ve Ömer Özbay, *R. Tayyip Erdoğan: Bir Liderin Doğuşu*, Meydan Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 206.

16 Hüseyin Besli ve Ömer Özbay, *a.g.e.*, s. 49-50.

seçilip hangisinin seçilmeyeceği veya hangi adaletsizliğin ne ölçüde giderileceği mevcut siyasal bağlam, hikmet-i hükümet ve partinin ve Erdoğan'ın çizdiği siyasal sınırlar içinden belirlenir. Dolayısıyla burada adalet ilkesinin kısmi ve seçici bir uygulaması söz konusudur. Aslında bu açıdan Erdoğan'ı anlamak ve onu bir lider olarak konumlandırmak; sadece kullandığı kavramlara değil, o kavramlara yüklediği anlama bakılarak yapılması gereken bir şeydir.

* * *

Bu çalışmada amacım Erdoğan'ı bir lider olarak büyük Türk sağ geleneği içinde konumlandırmak ve liderler üzerinden bu geleneği anlamaya çalışmak olacak. Bunu yaparken, birinci bölümde, Erdoğan'ın söylemsel formasyonunu ve zihniyet dünyasını şekillendiren, Menderes ve Özal gibi onun hayırla yad ettiği ve onların çizgisinin mirasçısı olarak kendini kabul ettiği liderlere, bir zamanlar talebesi olduğu Milli Görüş'ün büyük Hoca'sı Erbakan'a, Erdoğan'ın hiç hazzetmediğini saklamadığı ve fakat burada da göstermeye çalıştığım gibi kaçınılmaz bir biçimde aralarında belli paralellikler kurulabilecek bir diğer ef-sanevi lider olarak Süleyman Demirel'e ilişkin genel bir anlam çerçevesi çizmeye çalışacağım¹⁷ ve demokrasi, milli irade fetişizmi, hizmet siyaseti, popülizm, medeniyet, düşman algısı gibi kavramları merkeze alacağım. Bu çerçevede çok zorunlu olmadıkça bu liderlerin siyasal kariyerlerini biçimlendiren siyasal gelişmeleri tartışmayacağım. Takdir edileceği gibi bu türden bir çaba benim burada yapmak istediğim şeyin sınırlarını zıya-desiyle aşar.

Birinci bölüm bittiğinde okurun kafasında hem bu liderleri birbirine bağlayan geleneğe hem de bu geleneği Recep Tay-

17 Aydın Menderes, sosyal medyada ve afiş/billboard marifetiyle yapılan bazı duyarılarda "Milletin Adamları" olarak karşımıza çıkan Menderes-Özal-Erdoğan sü-rekliliğine katılırken, Demirel'i dışarda tutar: "Rahmetiye hiç benzemeyen hat-ta zıddı diyebileceğimiz kişi de Süleyman Demirel'dir. Hiçbir şey almamış. (...) O ışığı almadı, o kimyayı almadı. Köylünün diliyle konuşmak, köylü şivesiyle ko-nuşmak değil; ona kıymet vermek, hüküm vermek önemli." Bkz. Aydın Mende-res ve Taha Akyol, *Demokrasiden Darbeye Babam Menderes*, Doğan Kitap, İstan-bul, 2011, s. 134.

yip Erdoğan'a taşıyan söylemsel sete dair bir fikir vermiş olabileceğimi umuyorum. Çalışmanın ikinci bölümünde bu gelenek üzerinden Erdoğan'ı anlamayı deneyeceğim. Burada da bağlamsal tartışmaları ya da uzun siyasal kronolojik izahatları yine tamamen değil, ama çok büyük ölçüde bir kenara bırakmayı tercih ettim ve doğrudan onun söylediklerine odaklandım. Okur, hem ilk bölümde hem ikinci bölümde metni ağırlıklı olarak bu liderlerin konuşma metinleri¹⁸ üzerine kurduğunu görebilir. Dönemi anlatan kıymetli çalışmalardan çok, doğrudan onların söyledikleri ve bazen yazdıkları şeylerin az önce sözünü ettiğim amaca daha iyi hizmet edeceğini düşündüm doğrusu.

Erdoğan'ın söylemsel dünyasına odaklandığım ikinci bölümde ilk olarak yaptığım şey onun siyaset anlayışını ele almak oldu. "Erdoğan için siyaset nedir? Siyasal alan nasıl bir alandır? Erdoğan'ın demokrasiden ve sıkça işaret ettiği milli iradede anladığı şey tam olarak nedir? Erdoğan'da siyasal rakiplerin, Türk sağının genel olarak rakibi düşmanlaştırmaya eğilimli düşünsel iklimi içinde, kompozisyonu nasıldır?" gibi sorular öncelikli olarak yanıt vermeye çalıştığım sorular oldu. Bu soruları Tanıl Bora'nın "Türk sağının üç hali" olarak tarif ettiği milliyetçilik, muhafazakârlık ve İslamcılık'ın Erdoğan'daki görünümü üzerine düşünmeye çalıştığım bir bölüm takip etti.

Bu bölümde Erdoğan'ın genel liderlik tarzının ayrılmaz bir parçası olarak gördüğüm "erkeklik hali"ne de odaklanmak is-

18 Erdoğan'ın konuşmaları özelinde yararlandığım temel kaynak şu oldu: Abdurrahman Tığ vd. (ed.), *Recep Tayyip Erdoğan Ne Diyor*, Kim Ne Diyor Yayınları, İstanbul, 2012. Aynı biçimsel özelliklerde bir başka kitap ise Hasan Sarı'nın hazırladığı *Recep Tayyip Erdoğan Sözlüğü* (Kalem Kitabevi, İstanbul, 2011). Her iki kitapta da Erdoğan'ın yaptığı konuşmalardan belirli parçalar seçilmiş ve başka herhangi bir yorum katılmadan alfabetik bir biçimde düzenlenmiş. *Recep Tayyip Erdoğan Ne Diyor*, Erdoğan'ın son dönemde yaptığı konuşmaları da içermesi açısından diğer çalışmaya göre daha geniş kapsamlı gözüküyor. Bu çalışmada Erdoğan'ın konuşmalarına yaptığım atıflarda sadece konuşmanın tarihi ve sayfa numarasına yer verdiğim her yerde *Recep Tayyip Erdoğan Ne Diyor* başlıklı çalışmaya atıfta bulunuyorum. Bunun dışındaki Erdoğan atıfları için daha çok AKP'nin resmi sitesindeki "Genel Başkan'dan" bölümünden ve belirli miting konuşmalarının tam metinleri ile gazete ve haber sitelerinden yararlandım. Bu konuşmalara dipnotlarda atıfta bulunuldu, ancak çalışma kapsamındaki diğer liderlerin konuşmalarından farklı olarak, kaynakçada yer verilmedi.

tedim. Buradaki iddiam hem Erdoğan'ın hem de kanaat teknisyenleri ve apolojistlerin, ezcümle hayran kitlesinin sıkça vurulamaktan hoşlandığı gibi onun bir "sıfırdan zirve"ye hikâyesinin parçası olduğu, daha doğrusu bu "kendi kendini yaratan adam" hikâyesini kendi söyleminde gayet bilinçle kurduğu ve bunun dolaşımından memnun olduğu yönünde görünürlük kazandı. Buna ilaveten, Erdoğan'ın siyasal retorisindeki ve genel üslubundaki eril kodlara da değindim ve son olarak karizmatik bir lider olarak Erdoğan'ın takipçilerinin, onun yolunu yolu kabul edenlerin ortaya koyduğu manzaraya kanaat teknisyenliği-AKP medyası-AKP mensupları özelinde bakmak istedim.¹⁹

* * *

Isaiah Berlin, "önemli fikirlerin, bakış açılarının, teorilerin, algıların", "kendilerine has, tarih üstü olan belli bir hayatları vardır" derken, "bazı kimselerin bu görüşlere katılmadığını, sorunları ve fikirleri sadece içinde meydana geldikleri tarihi ortam içinde anlayabileceğimizi iddia ettiklerini" söyleyerek ekler: "15. yüzyılda Floransa'daki olaylar ve İtalya'daki hayata dair doğru bilgilere sahip olmadan Machiavelli'yi nasıl anlayabilirsiniz? (...) Bunda hakikat payı vardır, fakat sadece kısmen." Berlin'e göre bağlamı bilmek bir fikri ya da figürü anlamaya kesinlikle yardımcı olur, fakat fikirlerin veyahut söylenenlerin bağlamı aşan bir devamlılıkları da vardır. Örneğin bugün "Platon'un düşüncelerinin bizim için önemi"nde, onun za-

19 Bu bölümün çıkış noktalarından biri –ki okuduğunuz giriş bölümünde de bu yazıya bazı atıflar var– *Birikim*'in Kasım 2012 tarihli 283. sayısında yayımlanan "Bu Diyar Tekmil Sizin': R. Tayyip Erdoğan'ın Dünyası" başlıklı yazımdı. Bu yazıya ek olarak yine daha önce *Birikim*'de yayımlanan "Başbakan'ın Asabi Halleri Üzerine Bir Deneme" (sayı 209), "AKP ve Kanaat Teknisyenleri" (sayı 276), "Analar ve Cadılar: AKP ve Kürtaj Tartışmaları" (sayı 278-279), "Senden Nefret Etmeyi Seviyorum: AKP'nin CHP'si" (sayı 283), "Yedirmeyeceğiz': AKP, Kompllo Mantığı ve Siyasal Paranoya" (sayı 291-292), "Ölesiye Sevmek': Yeni Bir Danışman, Yeni Bir Dönem" (sayı 293), "Asimetrik Savaşın Topyekün Savaş: AKP-Cemaat Mücadelesi" (sayı 298) yazıları da kitabın ikinci bölümün iskeletini oluşturdu. Bununla birlikte ikinci bölüm sadece bu yazıların bir araya getirilmesinden oluşmadığı gibi, söz konusu yazılar belli değişikliklerle yeniden ele alındı.

manına ve yaşadığı yerin hâkim zihniyetine indirgenemeyecek bir şeyler saklıdır. Berlin, bu minvalde şehrin tarihi kalıntılarına ya da “vazo resimlerine ve heykellerine rağmen” – Atina’da ki yaşama ve o yaşamın somut anlarına ya da “Yunanca kelimelerin ne anlama geldiğini anlamak için ideal olarak bilinmesi gereken o dönemdeki çevre koşulları”na dair tam anlamıyla bir bilgi sahibi olamadığımızı anımsatır ve bu eksikliğe rağmen Platon’un öneminin azalmadığına dikkat çeker: “(...) Temel fikirler, içinde doğdukları ve etki ettikleri ortamın maddi yönleri veya tarihi detaylarının bilgisi olmadan da bir anlamda varolmaya devam eder.”²⁰

Berlin’in söylediklerini akılda tutarak ifade etmek gerekirse, bu çalışma özelinde, ilk bölümde ele alınan Menderes, Demirel, Özal, Erbakan gibi figürler ile ikinci bölümün konusunu oluşturan Erdoğan arasında, bağlamı önemsiz kılmayan ve fakat belli tarihsel bağlamları ve koşulları aşan bir tür zihinsel akış olduğuna dikkat çekilmeye çalışıldı. Burada bir düşünme biçiminin, bir zihinsel üslubun, Berlin’in “temel fikirler” dediği şeyin, büyük Türk sağ geleneği özelindeki izine odaklanılmak istendi. Bu bağlamda nihai olarak çalışmanın, söz konusu geleneği ve bu geleneğin bir taşıyıcısı olarak Erdoğan’ı anlamaya yönelik kullanılabilecek belli kavramlara dair bir fikir verebileceğini umuyorum.

20 Isaiah Berlin, *Isaiah Berlin’le Konuşmalar* (söyleşi R. Jahanbegloo), çev. Z. Kılınç, YKY, İstanbul, 2009, s. 42-43.

ERDOĞAN'A GİDEN YOL

“Bugün bize nasıl, ‘sandık her şey değildir’ deniliyorsa, gidin okuyun, araştırın, merhum Menderes’e de aynısını söylediler. Bugün bize nasıl, bazı densizler çıkıp da, ‘Sizi biz bile kurtaramayız’ diyorlarsa, aynı şeyin merhum Menderes’e de söylendiğini göreceksiniz. Kefenini alıp yola çıkanlar için kurtaracak insana ihtiyaç yoktur. Biz, kurtarıcı aramıyoruz. Bize bu ithamı yapanlar, kendilerini kurtaracak olanları arayıp bulsunlar.”

– R. Tayyip Erdoğan, 12 Eylül 2013¹

Sağ ve sol kavramları ile politik evreni anlamaya çalışmak, onu “ikiye bölmek”, Bobbio’nun gösterdiği gibi, “olayı basitleştirmek değil, gerçeğin aslına sadık bir şekilde betimlenmesidir.” Bobbio’nun ifadeleriyle, “solcu, insanları ayıran şeylerden çok onları birleştiren ortak şeyleri düşünen kişi”dir. Öte yandan “sağcı (...) bir insanı diğerinden ayıranın onları birleştirenden politik olarak daha önemli olduğuna” inanır. Buradan çıkarılacak sonuç, sağ ve sağcı figür için “eşitsizliğin kural olduğu”dur. Özgürlük nosyonuyla kurulan ilişki ise eşitliğe bakış üzerinden

1 R. Tayyip Erdoğan, “27 Mayıs’ın Etkileri Devam Ediyor”, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/27-mayisin-etkileri-devam-ediyor/51758>, 12 Eylül 2013.

değerlendirildiğinde her iki kanat için de “ılımlı” ve “aşırı” pozisyonları belirlemeye yarar. Aşırı sol hem eşitlikçi hem otoriter, aşırı sağ ise hem anti-eşitlikçi hem otoriter bir konum özetinde somutlaşırken; merkez sol ve merkez sağ kendi evrenleri içinde özgürlük ve eşitliğin farklı terkiplerini sunmaya eğilimlidirler.² Bobbio'nun parlak analizleri etrafında düşünmeye devam edersek, demokratik bir siyasal mücadele içinde otoriter ya da totaliter bir pozisyonu sabit ve sürekli bir biçimde işgal etmeyen, demokratik teamüller ve süreçlerle bir biçimde bir aradalık ilişkisi kuran sağ ve sol partilerin, hareketlerin ya da liderlerin; eşitliği ve özgürlüğü yeniden tanımlama ve onu araçsallaştırma girişimlerinin tarihsel bir devamlılık hattı yarattığı iddia edilebilir.

Bu çerçevede sağın eşitlik karşıtı konumu onu daha pratik, daha pragmatik ve daha esnek kılar. Türk sağı da bu açıdan sağın genel eğilimlerini taşır ve onları Türkiye toplumunun tarihsel-ekonomik-toplumsal ve siyasal özellikleri üzerinden yerleştirir. Sağın değişen ölçülerde bir bileşeni kabul edilebilecek din, Türk sağı özelinde farklı tonlarda bir İslamcılık yorumu olarak çıkar karşımıza örneğin. Taşkın'ın deyişiyle, “farklı sağcılık biçimlerini ortaklaştırmaya aday nitelikler; kapitalist düzenden yana olmak, yine bu boyutu verili kabul eden bir liberalizm savunusu, muhafazakârlık, milliyetçilik, dindarlık ve otoriterlik olarak” kendisini gösterir ve bu set, sağa özgü “tutarsız yan yanlıklar, bilinçli olarak tanımsız bırakılan riskli alanlar”la evrimleşir.³

Bu bölümde amacım; “DP'nin iktidarına kadar olan dönemde hem yaygın biçimde kullanımda olmayan, hem de kullanıldığı durumda popülerleşme imkânı taşımayan” sağcılık nosyonunun⁴ Menderes'le birlikte, ondan sonraki liderlerin söylemine nüfuz eden temel yönlerine odaklanmak ve Türkiye sağı-

2 Norberto Bobbio, *Sağ ve Sol: Bir Politik Ayrımın Anlamı*, çev. Z. Yılmaz, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1999, s. 11, 22, 124.

3 Yüksel Taşkın, “Türkiye’de Sağcılık: Bir Kavramın Yerleşme Tarihini Anlamak”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, cilt 9: Dönemler ve Zihniyetler* (ed. Ö. Laçiner), İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 452.

4 Yüksel Taşkın, *a.g.e.*, s. 455.

nın ya da “büyük Türk sağı söylemi”nin temel karakteristiklerine dair bir devamlılık hattı çizmeye çalışmak olacak. Zira bu hattın Erdoğan’ı konumlandırmak ve onu anlamak için önemli olduğunu düşünüyorum. Bu çaba etrafında “büyük Türk sağı söylemi”nin büyük liderlerinin söylemsel formasyonuna dair kuşatıcı ve her anlamda tam, mufassal bir nitelikler dizgesi çizmeyeceğim. Niyetim daha çok bu liderleri ve katkıda buldukları düşünsel/politik geleneği anlamamıza yardımcı olacak, bir yandan da bu geleneği kuran unsurlara bakmak.

“Büyük Türk sağı söylemi”ne liderlerin söylemleri özelinde hayat veren bu unsurların şöyle sıralanabileceğini düşünüyorum: Milli irade fetişizmine dayalı bir demokrasi retoriği, ni-zam kaygısını asla elden bırakmamaya gayret eden bir hürriyetçilik savunusu, milliyetçilik-muhafazakârlık ve İslamcılık üzerinden çizilen ve harekete/liderine/konjonktürüne göre her unsurun öneminin değiştiği bir ideoloji haritası, somut eserler/kalıcı hizmetler üretmeye dönük bir kalkınmacılık anlayışı⁵ ve teknik siyaset algısı, Doğu-Batı dikotomisi üzerinden gelişen gerilimlere yaslanan, maneviyatçılığı hiçbir zaman tam olarak terk etmeyen bir medenileşme rüyası, tüm bu çerçeveyi belirleyen asıl saik/güç olarak popülizm⁶ ve pragmatizm ile bu prag-

5 Ömer Turan, kalkınmacılığın Türk sağı içindeki kurucu rolüne değinirken, kalkınmacılığın halkın gündelik sorunlarının çözümüne yönelik “kimi zaman popülist, kimi zamansa proje bazında sonuç odaklı bir yaklaşım”a, bir “reçeteye” karşılık geldiğini belirtir. Bu işleve eklenen “güçlü devlet özlemi”yle birlikte Türk sağı; kalkınmacılığa dair tasavvurunu “sınıflar arasında çatışma olduğu tezine karşı çıkmak için” de kullanmış, “solun eşitsizlik vurgusunu boşa çıkarmaya çalışmış ve devlet/ülke biriminde tanımlanan bir ortak iyi anlayışının bütün kesimleri birleştirdiğini vaaz etmiştir.” Bkz. Ömer Turan, “Kudretli Devlet, Manevi Kalkınma, Ağır Sanayii: Türk Sağı ve Kalkınma”, *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri* (der. I.Ö. Kerestecioglu ve G.G. Öztan), İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 499-500.

6 Ernesto Laclau’nun vurguladığı üzere, “popülizm yazının en ısrarcı unsuru, kavrama açık seçik, belirgin bir anlam vermek konusundaki isteksizliği ya da güçlüğüdür.” Bkz. Ernesto Laclau, *Popülist Akıl Üzerine*, çev. N.B. Çelik, Epos Yayınları, Ankara, 2007, s. 15. Bu çalışma özelinde popülizmi daha çok bir “özdeşleşme pratiği” olarak ele alacağız. Nitekim Taggart’ın ifade ettiği gibi, “popülizm, benimsediği halkın idealleştirilmiş bir biçimiyle özdeşleşme ve bu halkı benzer bir biçimde idealleştirilmiş bir manzara içinde konumlandırma eğilimindedir. Bunu yaparken popülizm; yabancı, yozlaşmış veya kirlenmiş olaark gördüğü öğeleri dışlar.” Bkz. Paul Taggart, *Popülizm*, çev. B. Yıldırım, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 4. Bu perspektifin, bu çalışmanın sınırları içinde ye-

matizmin simbiyotik bir uzvu olarak düşmanlaştırma eğilimi.⁷ Burada sayılanlara eklemeler yapmak mümkün şüphesiz. Ancak bu haliyle de ben bu ögelerin ve özelliklerin, Menderes'ten Demirel'e, Erbakan'dan Özal'a uzanan çizgiyi anlamak, Erdoğan'a giden yolu yeniden düşünmek için işlevsel olduğu kanaatindeyim.

terince işlevsel olduğunu düşünüyorum. Bununla birlikte popülizmin farklı tanımları, klasik popülizm-neopopülizm ayrımı üzerinden bir tartışma için bkz. H. Bahadır Türk, *Şirket ve Parti: Genç Parti ve Yeni Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 216-238. Popülizm kavramının ilgili literatür üzerinden faydalı bir değerlendirmesi için ayrıca bkz. Zafer Toprak, *Türkiye'de Popülizm: 1908-1923*, Doğan Kitap, İstanbul, 2013, s. 25-46.

- 7 Bu düşmanlaştırma eğiliminin öncelikli ve ağırlıklı olarak sol karşıtlığına dayandığını da belirtelim. Tanel Bora da bu noktanın altını çizerek bu "sol karşıtlığının özünün de anti-komünizm" olduğunu vurgular. Bkz. Tanel Bora, "Türk Sağı: Siyasal Düşünce Tarihi Açısından Bir Çerçeve Denemesi", *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri* (der. I.Ö. Kerestecioglu ve G.G.Öztañ), İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 15. Yıldırım da "anti-komünizmin toplumun geneline yaygınlaştırılıp 'korku' üzerinden beslenen bir genel kabul haline gelmesi için öncelikle vatandaşların tehlikeli bir dönem içerisinde yaşadıklarının kanıtlanması gerektiğine" işaret eder. Bkz. Sinan Yıldırım, "Nefretin ve Korkunun Rengi: Kızıl", *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri* (der. I.Ö. Kerestecioglu ve G.G.Öztañ), İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 50. Aslında sadece anti-komünizm değil, Türk sağının her kategorik düşman algısının dayanağı "masum insanları"ın ya da "saf vatandaş"ın karşı karşıya bulunduğu büyük tehlikenin ifşası iddiasına yaslanır. Kerestecioglu da bu çerçevede düşmanlaştırma eğilimiyle yakından ilişkili olarak "açık ya da örtük biçimde korkunun, Türk siyasal hayatının ve özellikle de Türk sağının belirleyeni olduğunu" belirtir. Bkz. İnci Özkan Kerestecioglu, "Korku ve Siyaset: Türk Sağının Ezberlerini Çözümlemek", *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri* (der. I.Ö. Kerestecioglu ve G.G.Öztañ), İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 42.

Adnan Menderes

“Biz, gidici değiliz.”

– Adnan Menderes, 27 Şubat 1958.¹

“Başına konacak talih güneşi. Yakında olacaksın milyoner Ford’un eşi.”

– Fikret Hakan, *Üç Arkadaş* (1958)²

Turgut Özal 12 Şubat 1989 tarihinde Ankara Yenimahalle Tapu Dağıtım Töreni’nde yaptığı konuşmayı bir şekilde Adnan Menderes’e bağlamayı başarır ve şunları söyler: “İnsanlar tarihten hep ders almalıydılar. Geçmiş hadiselerden ders almalıydılar. (...) Zannediyorum Menderes devrini hatırlayanlar vardır. Şimdi geriye dönüp de ‘Acaba niye biz onların idamına sebep olduk?’ diye düşünmüyor muyuz? Düşünüyoruz tabii. İş işten geçtikten sonra da düşünsen ya da düşünmesen ne ifade eder? Mühim olan yanlışlığı görüp bir daha yapmamaktır.”³

1 Adnan Menderes, “Meclis Konuşması”, 27 Şubat 1958, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 8, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 190.

2 Yön. Memduh Ün, sen. Memduh Ün vd., Emin Film, 1958.

3 Turgut Özal, “Yenimahalle Tapu Dağıtım Töreninde Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları: 13.12. 1988-31.10.1989*, 12 Şubat 1989, s. 41.

Özal'ın her zamanki pragmatik ve sonuç odaklı düşünen yapısı ile bir tapu dağıtım töreninde Menderes'in idamından çıkarılacak dersler konusuna değinmesi tesadüf değildir. Zira yine Özal'ın "ezilmişlerin partisi"⁴ dediği Demokrat Parti'nin lideri Ali Adnan Ertekin Menderes,⁵ büyük Türk sağ geleneğinin şehididir. Menderes'ten sonra sağ gelenek içinden gelen hemen her büyük liderin zihinsel ve söylemsel dünyasını şekillendiren bir lider olarak Menderes bir ata kültürüne dönüşmüştür. 1899'da Aydın'da dünyaya gelen, kendisine dedesi Hacı Ali Paşa'dan kalan yaklaşık 3.000 dönümlük "Çakırbeyli Çiftliği"nin beyi olan Adnan Menderes, hiç hatırlayamadığı annesini ve babasını çok küçük yaşlarda, ablasını da yine çocukluk yıllarında kaybetmiştir. Üç aile ferdinin de hayatını kaybetmesinin nedeninin verem olduğu söylenir. Askere alınmaya kadar İzmir'de babannesinin yanında kalır. Oğlu Aydın Menderes'in aktarımla gençliğinde "Karşıyaka'da, Altay'da futbol oynadığı" rivayet olunur. İzmir'deki Amerikan Koleji'ne gider, ancak eğitimini tamamlayamaz. Zira 1916'da askere alınır. Ancak sağlık sorunları ve Mondros Mütarekesi'nin imzalanması nedeniyle herhangi bir cephede fiili olarak savaşmaz. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından ise "Ayyıldız" olarak bilinen bir çetenin parçası olarak Kuvayi Milliye'ye katılır. 1926'ya kadar, Aydın Menderes'in ifadeleriyle, "askerlikten rabitası kopmaz". 1928 yılında Berrin Hanım'la evlenir. 1931 yılında savaş dönemindeki hizmetleri karşılığında bir İstiklal Madalyası ile ödüllendirilir.

1930'da kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Aydın teşkilatlanması için çalışır, fırkanın il başkanlığını yürütür. Ancak partisi kısa süre sonra kapanır. Partisinin kapanmasının ardın-

4 Turgut Özal, "Türkiye Şeker Sanayi İşçileri Sendikası Toplu İş Sözleşmesi İmza Töreninde Yaptığı Konuşma", *Başbakan Turgut Özal'ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları*: 13.12.1988-31.10.1989, 12 Haziran 1989, s. 324.

5 Ali, Adnan Menderes'in göbek adıdır. Soyadı kanunu çıktığında önce Ertekin soyadını alır, sonra, İnan'ın tahminiyle, 1935'te soyadını Menderes olarak değiştirir. Yine İnan'a göre, 1935-1937 yılları arasında "her iki soyadı da resmi işlemlerde kullanılmış, 1937'den sonra ise soyadı tamamen Menderes olarak geçmeye başlamıştır." Bkz. Süleyman İnan, *Muhalefette Adnan Menderes: 1945-1950*, Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Isparta, 2002, s. 24-26.

dan CHP Aydın teşkilatının başına geçer. 1931’de CHP Aydın milletvekili olur. Bu yönde bir talebi olmadığı halde parti merkezi tarafından milletvekili aday adayı olarak gösterilmiştir. Milletvekilliğine getirilişinde Atatürk’ün doğrudan etkisi vardır. Atatürk, 1931’deki Aydın ziyareti sırasında önce “gönül-süzce” kabul ettiği Menderes’in davetinde, Menderes’in “Türkiye’de çiftçilerin durumu” hakkında söylediklerinden çok etkilenmiştir.⁶ Menderes, 1935, 1939, 1945 seçimlerinde de Aydın milletvekili olarak meclise girer. CHP’de parti müfettişi olarak çalışır.

Ancak 1932 yılının sonunda dahil olabildiği, 1933-1935 yıllarını kapsayan üniversite eğitimini Ankara Hukuk Fakültesi mezunu (o dönemde fakültenin öğrenim süresi 3 yıldır) olarak tamamlar. O ünlü Dörtlü Takrir⁷ olayından sonra CHP’den ihraç edilir. 7 Ocak 1946’da Demokrat Parti kurulur. Tartışmalı 1946 seçimlerinde % 13.1 oy alır partisi.⁸ Süleyman Demirel’in

6 Bununla birlikte özel yaşamında Menderes, Atatürk’ten pek bahsetmemiştir. Aydın Menderes bu durumla ilgili olarak annesi Berrin Hanım’ın “Oğlum sizin rahmetli babanız kolay kolay kendinden başka kimseyi beğenecek insan değildi” dediğini aktarır. Bkz. Aydın Menderes ve Taha Akyol, a.g.e., s. 151.

7 Çulhaoglu’nun deyişle, “7 Haziran 1945 tarihinde verilen bu önerenin özünü, ülkedeki siyasal yaşamın demokratik usullere dayandırılması, parti tüzüğünde ve kimi yasalarda değişiklik yapılması talebi oluşturuyordu.” Bkz. Metin Çulhaoglu, “Adnan Menderes: Demokrasi Şehidi mi, ‘Demokrasi’ Kurbanı mı?”, *Homopolitikus: Lider Biyografilerindeki Türkiye* (der. S. Öngider), Aykırı Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 86. Menderes, Refik Koralan, Fuat Köprülü ve Celal Bayar’ın imzasını taşıyan bu önerge aslında CHP’nin yapmayı tasarladığı ve büyük toprak sahiplerinin bir kısım arazilerinin kamulaştırılmasını öngören ve Menderes’in sert bir biçimde eleştirdiği Toprak Reformu tasarısının yol açtığı huzursuzluğun bir başka biçimde dile getirilmesi olarak görülebilir. Bkz. Mehmet Ali Birand vd., *Demirkırat: Bir Demokrasinin Doğuşu*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1991, s. 27 ve Aydın Menderes ve Taha Akyol, a.g.e., s. 139-143. Cem Eroğul da takririn altında yatan bir gelişme olarak 14 Mayıs 1945’te görüşülmeye başlanan ve “5000 dönümlük oldukça geniş bir üst mülkiyet sınırı tanımlamakla birlikte toprağın yetmediği yerlerde topraksız ve az topraklılara dağıtılmak üzere 50 dönüme kadar arazinin kamulaştırılabileceğini öngören” Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu tasarısına dikkat çeker. Bu tasardan duyduğu rahatsızlığı saklamayan Menderes ve Koralan tasarıya yaptıkları muhalefetle öne çıkarlar. Bkz. Cem Eroğul, *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi*, Yordam Kitap, İstanbul, 2014, s. 12-15. Ayrıca bkz. Tanel Demirel, *Türkiye’nin Uzun On Yılı: Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 49, Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, çev. Y.S. Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 304-307 ve Süleyman İnan, a.g.e., s. 51-85.

8 http://global.tbmm.gov.tr/docs/secim_sonuculari/secim3_tr.pdf

“Türkiye’de –900 senedir bu ülkede devlet var– 900 sene zarfında iktidarın ilk defa millet iradesiyle kansız, kavgasız ve oy pusulasıyla değiştiğinin adıdır. Bu gerçekten Türk milleti için büyük bir zaferdir”⁹ dediği 14 Mayıs 1950 seçimleriyle iktidara gelir. Bu seçimlerde partisi % 55.2 oranında bir oy alır. Menderes ve partisi; 1954 seçimlerinde % 58.4, 1957 seçimlerinde ise % 48.6 oy alarak seçimlerden hep galip çıkmayı bilmiştir.¹⁰

On yıllık DP hükümetlerinin ardından 27 Mayıs 1960 ihtilaliyle iktidarı elinden almır ve 17 Eylül 1961’de idam edilir. Çulhaoğlu’nun belirttiği gibi, Menderes “salt toprak sahibinin ötesinde” çiftçilik konusunda pratik bilgisi fazla, “aşırı çekingenlik ve ürkeklik ile ölçsüz bir egosantrizm” arasında salınan bir ruh haline sahip, iyi bir hatip, “cevval ama yaratıcı öngöründen yoksun; iddialı ama hesapsız ve ölçsüz; etkili ve sevilen ama bu özelliklerin verebileceği sakinliğe bir türlü ulaşamayan; zeki ama derinliksiz ve başkalarına güveni eksik” bir liderdir.¹¹

Menderes’in haksız bir biçimde idama mahkûm edilmesinin sadece Türkiye siyaseti değil, büyük Türk sağ söylemi açısından da travmatik bir etkisi olur.¹² Sağın istisnasız her lideri Menderes’in başına gelenlere atıfta bulunur, onu bir demokrasi şehidi olarak yüceltir, bu vesileyle elit müesses nizam sözcülerinin karanlık niyetlerine ve tekinsiz potansiyeline dikkat çeker.

9 Süleyman Demirel, “14 Mayıs 1950’de İktidar İlk Defa Oy Pusulası İle Değiştirildi”, 14 Mayıs 2001, 21. *Yüzyılın Yol Haritası: Demokrasi ve Kalkınma*, ABC, İstanbul, 2003, s. 361.

10 http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1061 ve http://global.tbmm.gov.tr/docs/secim_sonuculari/secim3_tr.pdf

11 Metin Çulhaoğlu, *a.g.e.*, s. 82, 84, 87, 89, Bu kısa biyografik notlar için bkz. Mehmet Ali Birand vd., *a.g.e.*, s. 18-20, 27; Aydın Menderes ve Taha Akyol, *a.g.e.*, s. 139-183; özellikle bkz. Süleyman İnan, *a.g.e.*, s. 1-27. Ayrıca bkz. Şerif Demir, *Türk Siyasi Tarihinde Adnan Menderes: 1930-1960*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, 2009, s. 1-28.

12 Küçük bir örnek: Yavuz Donat, Demirel’in daima cebinde taşıdığı anayasanın varlık sebebini şöyle açıklar: “Demirel 1965’te başbakan olunca, makama oturunca, kendi kendine düşünür ve söylenir ki: ‘Oturduğum koltukta daha önce Menderes oturuyordu. (...) Makam odasında Menderes’i görür gibi olur, idam sehpasında, beyazlar içinde Menderes’i... Sonra Yassıada’yı hatırlar. Menderes’e sorulan soruları. Anayasa’yı ihlal suçlamalarını. İşte o andan itibaren Anayasa, Demirel’in iç cebindedir.’” Bkz. Yavuz Donat, *Cumhuriyetin Kara Kutusu: Süleyman Demirel Anlatıyor*, Merkez Kitaplar, İstanbul, 2005, s. 266.